

С. Шаймерденов

ТАҢДАМАЛЫ
ШЫҒАРМАЛАР
ЖИНАҒЫ

ПОВЕСТЕР

ПЬЕСАЛАР

Сафуан Шаймерденов

ТАҢДАМАЛЫ ШЫҒАРМАЛАР ЖИНАҒЫ

ПОВЕСТЕР
ПЬЕСАЛАР

Шаймас
БаспаҰйы

Алматы 2012

УДК 821.512.122
ББК 84 Қаз 7-4
Ш 18

*Қазақстан Республикасының
Мәдениет және ақпарат министрлігі
Ақпарат және мұрағат комитеті
“Әдебиеттің әлеуметтік маңызды түрлерін басып шығару”
бағдарламасы бойынша шығарылды*

46415

Шаймерденов С.
Ш 18 **Таңдамалы шығармалар жинағы.** Повестер мен пьесалар. – Алматы:
«Таймас» баспа үйі, 2012. – 320 б.

ISBN 978–601–264–084–7

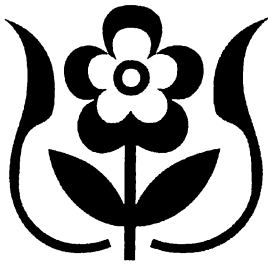
ҚР Халық жазушысы Сафуан Шаймерденовтің бұл жинағына кезінде оқырман мен көрерменнен өз бағасын алған “Қарғаш”, “Ит ашуы” атты повестері мен «Дөкей келе жатыр», «Әнім сен едің» және т.б. пьесалары топтастырылған.

УДК 821.512.122
ББК 84 Қаз 7-4

© Шаймерденов С., 2012
© «Таймас» баспа үйі, 2012

Барлық құқықтары қорғалған
Басылымның мүлкітік құқықтары
«Таймас» баспа үйіне тиесілі

ISBN 978–601–264–084–7

ПОВЕСТЕР

ҚАРҒАШ

*Әкем бір күйеу болған жер,
Шешем бір келін болған жер...*

Күдері Қожа

1

Алдымда менің жол жатыр. Бұралаң, бұлтарысы көп өмір жолы. Талай жыл жүріп келем, жүріп келем. Өріне шығып сүйінген, ойына түсіп күйінген де күндерім бар. Сонда да жүріп келем. Адал жүріп келем. Ойға алған көп дүниені тындырғандаймыз, асыл мұраттың біраз биігіне көтерілгендейміз. Көкжиек кеңейіп, жол шеті құбылып, ұзара түскен, қол жетпес арманша шалғайға тартып, шақыратын сияқты жұмбақ алысқа. Бір ғажабы, елегізімейтінге ұқсаймын. Күн болса, ұстараның жүзінен ауып, еңістеп барады. Самай шашты қырау шалды. Алдымнан қилы-қилы гүл атқан құбылма, көктемнің самалынан гөрі, байсалды, нәрлі қоңыр күздің шуағын молырақ сезінетіндеймін. Көңіл шіркін баяғыша жастық шақтың сағымын қуалап алабұртпайды да, «жаздың тотықұс түсті көбелектерін» аңсап әуре де болмайды. Қайта «махаббат, қызығы мол» жас дәуренді еске алып, жол бойғы бекет-белгілерге көңіл көзін жібергенді көбірек қалайды.

Жүріп келемін. Артымда бел-белестер бар мен өткен. Бірінде нәресте көңілімнің жасы бар. Бірінде балалығыммен қош айтысқанмын. Тағы бірінде тау өзеніндей дүрліге тұтанып, өзегімді өртеген алғашқы жалқын махаббатым оянған-ды.

Ие, жас кезім, албырт кезім – бәрі де алыстап барады...

Мен өткен жолдың үстінде қарағай үй тұр. Заман салмағы түсе-түсе шөгіп, аласара бастаған ескі үй. Жел мен күн жеген бөренелері шіріп, қарайып кеткен. Кішкене терезелері де алқам-салқам. Тозығы жетіп, топсасы қайырылған сыртқы есігі жабылмайды, толассыз соққан желмен ұзақты күн шайқақтап, шиқылдайды. Бұл – бір кездегі ауыл мәдениетінің ат байлары – мектеп үйі. Бірақ күмбір-күмбір қоңырау соғылмайды қазір. Сәбилердің айқай-шуы да жоқ. Шырқала салынған

ән де шықпайды. Бәрі де сап болған. Бәрі де жаңа жерге, жақсы қоныс-мекенге ауысқан.

Бұрын бұл орамда бұдан биік, бұдан сәулетті үй жоқ секілді еді. Көк шатырлы төбесі күндік жерден көз тартып, мен мұндалайтын. Құдай-ау, бала көзге терезелері де аттылы кісі өткендей тым үлкен еді. Бөлмелері кең, самаладай жап-жарық, қай жерінде отырсаң да, ең даланың өзіндегідей қиян-алыс қырқаларды көретінсің. Ие, дүние деген кең екен ғой. Сол кең дүниеде биік-биік таулар бар екен, ұзын-ұзын өзендер, ол шеті мен бұл шетіне ат шаптырса жетпейтін ірі-ірі қалалар бар екен. Бәріне де сол үйдің сол бір кішкене терезелерінен көз салған едім алғаш. Тумысымда тұңғыш рет сәби қолыма қалам алып, «Ана» деп жазуды да сонда үйренгем. «Алғашқы махаббат» дегеннің азап-қасіретін де осында тартқанмын.

Бұл маған соншалықты ыстық үй.

2

Соғыс біткен жыл. Мен онда он сегіз жаста едім. Ал Қарғаш болса, толып, пісіп келе жетқан, он жеті жасар бойжеткен қыз болатын.

Екеуіміз бірге өстік, бір мектепке бардық. Жаз болса, орман аралап, шие, бүлдірген тергенбіз, қыс болса, қар лақтырысып, асыр салғанбыз. Бір жас үлкендігімді пайдаланып, ақыл айтатын, ұрысып, жылатып қоятын күндерім де болған. Кейін, есейе келе, осы ойынымнан от шығарын біліппін бе мен онда. Ие, ақ жарқын, ашық мінез Қарғаш басында да соншалықты қайғылы оқиға болар деп кім ойлайды дейсің ол кезде.

Ойымда түк жоқ еді. Бәрі де менің қалада мұғалімдер училищесін бітіріп, қайтып оралуыма байланысты болды.

Сөйтіп, мен төрт жылды артқа тастап, өзімнің туып-өскен мекеніме, өзім оқып шыққан бастауыш мектебіме келдім.

Шіркін, біздің Сұлуқия – неткен сұлу жер еді десеңізші! Бір жағында – бұйра талды, иіріле аққан сұлу Есіл. Бір жағында – үнемі сабасынан асып, шайқалып жататын сабатты шалқар көл. Сол екі ортада аласа болса да найзаша тік шаншылып аспанға ұмтылған қия – Сұлуқия.

Бұл өңір әсіресе көктем шағында тым өзгеше. Көк сілемек мұнар басқан тоғайлар қилы-қилы гүлге оранады. Құбылма сағым ойнаған қырат, жондарда бәйшешек пен сарғалдақ жайқалады. Ақ селеулі қырда бозторғай шырылдайды, тоғайда бұлбұл сайрайды. Соған жалғыз-жарым көкек даусы келіп қосылады. Ал көл беті болса, өзінше думан-шу. Міне, мен сондай жаздың ерке шағында сол ауылыма, аяулы адамдардың арасына келдім. Балаң көңілмен аттанып, марқайған жігіт болып, мұғалім болып келдім.

Анам байғұста ес қалған жоқ. Мені баяғы бала Сапар деп ойлай ма, немене, ертеден қара кешке дейін өбектей береді, аймалап бауырына баспақ болады. Бірақ өсіп, буыны қатып кеткен сүйекті мен құрғыр икемге келе де бермейтін сияқтымын. Оған жұрт та күледі, өзім де күлемін.

– Ойбай-ау, үлкен үйдегі келін-ау, тіл-аузымыз тасқа, Сапарың сой-талдай жігіт болып кетіпті. Етегің елпі, жеңің желпі жүріп жоқшылық тауқыметін көп тартып едің, қолыңды жылы суға малып, шалқая отыратын уақытың болды енді, тезірек келін түсір, – дейді абысын-ажындары.

Апам нық сөйлейді.

– Е, түсірсе несі бар, жасаған ием жеткерді. Маңдайынан шертіп жүріп түсірем.

Жиналған абысын-ажындардың бірі бір пәленің ұшығын шығарып та қояды.

– Бәсе, деймін-ау, міне, оң жамбасыңда да бірі отырған жоқ па, жұтынып.

Әңгіменің Қарғаш жайында болып жатқанын мен бірден түсінемін, өзімше күліп те қоямын. Өйтетінім, ауылға үйленейінші деп оралғаным жоқ. Жалғыз отырған анамның көңілін қимай келдім ғой. Ойым – Алматыға барып, жоғары оқуға түсу еді, апам қарсы болды. «Жалғыздық бір Алланың өзіне ғана жарасқан, шаршадым, шырағым. Қайтсең де, бірер жыл қасымда бол», – деп қарсы болды. Оның үстіне бұрын кемпірлер арасында осындай сөз бола қалса, не тұра жөнелетінмін, не:

– Қатын алмаймын, қатынның маған керегі жоқ, өздерің бастарыңа шайнап жағындар, – деп отыра қалып жер тепкілеп, бақыра бастайтынмын. Осы бір жайлар есіме түсіп күлемін. Әрі «жұдырықтай баланы қалайша сөз етеді екен обалсынбай» деп кейітін де секілдімін. Сөйтсем, бала кездегі Сапарын іздеген апама ұқсап, мен де Қарғашты баяғы қалпы деп ойлаппын ғой. Төрт жылдың ішінде оның да шынардай бой түзеп, сұлу қыз болып кеткені есіме келсейші тіпті.

Көрісуіміз де айта жүрерліктей қызық болды. Бұл мен келген күннің ертеңі еді. Болашақ бастығыммен танысайын деп мектепке бет алдым.

Баяғы «Сұлуқияны» орағыта орналасқан колхоз ауылы. Әрқалайша сыланған үлкенді-кішілі маймақ төбе үйлер. Осы қияға барып тірелер шолақ көшенің басында аумақты жерді алып, шатырлы бір үй тұр. Қабырғалары жауыр аттың арқасы секілді, ойдым-ойдым, сылағы түсіп, ырсиып көрінеді. Бұл – колхоз кеңсесі. «Кім бар екен?» деген құмарлық жеңді ме, қайдам, кіре кетейінші деген ой келді.

Баяғы қалпы. Ескі орындық, сыры түскен шкафтар, ішінде де, үстінде де, қағаздан бос орын жоқ. Талай жылғы колхоз есебінің түптеліп, тәртіпке түскен папкалары. Міне, төрде тиіп кетсең, шикылдай жөнелер ши аяқ үлкен стол, баяғы орнында. Баяғы қалпында. Бар өзгерісі – өңі тайған қызыл жамылтқының сия дағы жиілей, қалындай түскен. Сол столдың басында сарт-сұрт шот қағып көз қиығы сүйірлеу, дөңгелек жүзді сары кісі отыр. Ол осы елде ертеден «Арам сары» атанған, бірақ өз ісіне берік Мелдес Асабаев – колхоздың бас бухгалтері. Маңдай шашының кейіндеп, самайына қылау тұра бастағаны болмаса, оның да «ішімдегіні жарып ал» дейтін бұрынғы тымырсық қалпы.

Бұрын бас бухгалтер қарсы бетте кемпір иектеу келген сопақ бет зор кара – Дәулет отыратын-ды. Ол Арам сарыға көмекшілік қызметін ғана

атқарғанымен, сөзге ұста, келіп-шығып жататындарға орнықты жауап беріп, риза етіп жіберетін көшелі кісі еді, өткен қыста дүние салыпты. Енді сол Дәукең марқұмның орнынан ұзын шашын қос бұрым етіп өріп, алдына түсіріп жіберген, ақ өнді, бойжеткен бір бейтаныс сұлу қызды көремін.

Мен Мелдеске қол беріп, бойжеткенге «сәлеметсіз бе» – деп басымды ғана изедім.

Мелдес жылы жүзін танытып:

– Е, Сапармысың, қашан келіп қалдың? – деп мұрнынан бір мыңқ етті. Содан кейін «осы сұрағым да жетер, жауап беріп әуре болмай-ақ кой» дегендей, қағазына шұқшия төніп, шотын қаға берді.

Ал қыз болса, жауап қайтармады, әлдебір кекесінмен мырс етті. «Неге күледі бұл соққан?» – деп сескене күдіктеніп қалдым ба, немене, тіктеп қарасам, қан тепкен бетінің ұшындағы дөңгелек қалы үйіріле шұңқырайып барады екен.

«Ойбай-ау, сен Қарғаш екенсің ғой» дегенімше болмады. Қарғаш әзілге ұстарып қалған ауыл қызының мінезін танытып:

– Қалада оқығандардың әдеті, көзінің еті өсе келетін, – деді түйеден түскендей етіп.

Қапелімде аузыма сөз түспей, қысыла бердім. Бойжеткен бикешке санап, сыпайылық белгісімен кешірім сұрасам ба екен. Әлде баяғы бір шашынан тартып қалып, жылата салатын кездегідей бірдеме деп бетін қайтарып тастасам ба екен? Жөнін таппадым. Ақыры зорға дегенде:

– Танымасам, оған мен емес, өзің айыптысың, – дедім күліп.

Қарғаш маған тіке қарады. Құдай-ау, төрт жылдың ішінде қалай өзгеріп, өсіп кеткен десеңші! Бұрынғы қоңырлау өңі енді сүтке қан тамызғандай соншалықты нұрлы, бал-бұл жанады. Дөңгелек сәби иегі де сәл сүйірленіңкіреп, бұғағы айқын біліне бастаған. Түп-түзу қыр мұрыны бұрынғыдан ұзара биіктеп, толған ат жақты өңіне зергер қондырғандай әдемі сән береді. Күлімдеген қоңыр көзінде ұяндық жоқ та, осындай жаңа пісіп, толса да, әлі аузы жарылмаған қыз балаларда кездесетін соқтыққыш ойнақылық бар.

– Неге мен айыпты болмақпын? – деп ол күлімсірей сұрады.

– Соншалықты өсіп, өзгеріп кеткенсің.

Қарғаш ырзалық белгісін білдіріп, бұйығып күлді. «Өскенім рас» дегендей, биіктеп қалған кеудесінен асып түсіп жатқан бұрымын жауырынына қарай лақтырып тастады. Содан кейін әлдебір ойлы қалыпта сәл отырып қалды.

Арам сары бұл әңгімемізді ұнатпаған секілді. «Жұмысыма кедергі жасадыңдар» дегенді танытып, үлкен алақанының сыртымен шот тастарын сарт еткізіп бір-ақ қайырды да, бірдемені мінгірлеп қағазына қайта үңіліп, тізілген көп сандарды тағы да қаға бастады. Қарғаш терең бір дем алып, жымия күрсінді де, жұмысына кірісті. Ендігі тұрысты артық санап, мен де далаға беттедім.

Сөйтіп, арада төрт жыл өткен соң мен Қарғашпен осылай кездестім. Рас, бұл жылдарда жазғы каникулды пайдаланып ауылға талай келгенім бар. Бірақ шынымды айтсам, оны іздеген мен жоқ. Тіпті көрші отырғандықтан ба, Қарғаштың анасы Салиқа байғұстың мен дегенде жаны-құты қалмаушы еді. Келген сайын үйіне кіргізіп, дәм татырмай жіберген емес. Қызыл иегінде оқшау қалған алдыңғы екі күрек тісін айқын көрсетіп, күле жүретін де, «ал, іш, же, шырағым, жат жерде қай бір жағдайларың болып жүреді дейсің» – деп, бар дәмдісін алдыма тартатын. Сөйтсе де Қарғашпен бір кездесе алмаппын. Бір жылы келгенімде шалғайдағы ауданда тұратын нағашысына кетіп қалған. Ал одан кейінгі жылдары қайда болғаны есімде жоқ, тіпті «Қарғаш қайда?» деп сұрамаған секілдімін. Бір қызығы колхоз кеңсесінен шыға бергенде басыма әуелі оралған ой осы болды: «Неге сұрамадым екен?» деймін. Сонымды әлдебір әбестікке бағып, аздап қысылған сияқтымын. Міне, алдыңда айқын жол жатыр. Әр түп көдесі мен әр түп бұтасына дейін білем, бәрі де алақанымда деген жолың. Күндердің бір күнінде сол жолмен, өзіннің таныс деген жолыңмен жүре қалсаң, оқыс бұрылыста, алдыңнан биіктеп өскен бір бейтаныс сұлу шынар шыға келеді. Сонда сен: «Апырау, не ғаламат бұл? Мына шынарды неғып көрмегенмін мен бұрын?!» деп таңырқайсың. Таңырқап қана қоймайсың, көңіліне бір күдік кіреді енді. Бұрынғы «білем» дегеніңнің бәрін де білмейтін сияқтысың. Басқаны қайдам, мен өзім осындай бір күйге түстім. Мына өз аулым өзімдікі емес секілді. Адамдары да бөлек, көшелері де басқаша. Сол бөлек ортада ең әуелі төмен қарап алып, тұғжындап шот қаққан Арам сарыны, содан кейін, неге екені белгісіз, Қарғашты көз алдыма әкелемін. Ол күле қарап: «Неліктен мен айыптымын? Бар кінә өзінде» – деп тұрғандай.

...Мазам жоқ... Үйде отырғым келмейді. Әлдекімді тосқан, ала көңіл адамға ұқсаймын.

Қызарып күн еңкейді. «Сұлуқияның» ұзын көлеңкесі тура мен отырған терезеге келіп түсті. Айнала жап-жарық. Аспандағы шуда бұлттар кешкі күн сәулесімен өртше алаулайды. Ақшыл-қызғылт реңге енген көл беті де тып-тыныш. Күн ұзақ ашық айдында жүрген қасқалдақтар енді қамысқа қарай бет ала бастаған. Кенет терезе алдынан көлеңке сызығын кесіп, жеңіл басып біреу өтті. Сөйткенше болмады, есік алдында апам біреумен сөйлескен сияқтанды. Құлағыма Қарғаштың дауысы келгендей. Жүгіріп сыртқа шықтым. Бөтен бір пенде жоқ. Аула ішінде жамырап қойған бұзаумен ұрсысып апам ғана жүр.

Далаға бет алдым. Көрші үйдің көк қақпасына сүңгіп бара жатқан біреудің қос бұрымы қылт етті. Ол маған тағы да Қарғаш сияқтанды. Неге екені белгісіз, солай қарай бет алдым. Кенет көк қақпа алдынан абалап ашулы бір ит ұмтылды да, орта жолға жете бере аңырып тұрып қалды. «Қалпақ киіп шікірейгенге бөтен біреу ме десем, өзіміздің Сапар екенсің ғой» дегендей, құйрығын бұлғаңдатып, танымай қалғанын ерсі көріп тұрғандай.

– Қырғын! Қырғын! – дедім ақырын ғана қайталап. Сөйтуім-ақ мұн екен, Қырғын салып келіп кеудеме қарғыды.

Мына көк қақпа Қарғаш үйінің қақпасы. Ит те сол үйдікі. Неге «Қырғын» атанды? Оны бір тәңірім білсін. Әйтеуір мен ауылда жүргенімде Қырғынның бірденені қырып тастағанын көрген емен. «Қырғынды» ертіп аңға шығып едім, пәлен түлкі алды» немесе «пәлен қоян алды» дегенді де естігенім жоқ. Бір кереметі, әйтеуір, қақпаға сақ болатын. Осы Өтеген қарттың үйіне бейсауат бір мал жақындап кетсе болды, қыр асырып салғанша айнала шауып, арсылдап ит-элегін шығарады. Қырғынның бөтен адамға да ұмтылатыны бар. Бірақ онысы жай қоқан-лоқы ғана. Жүрегінді тоқтатып, қарсы жүрсең, құйрығын қысып алып, қораның қараңғы түкпіріне қарай зытып отыратын-ды. Сөйтсе де, ол кезде Қырғын біз сияқты балаларға аса елгезектігімен қымбат еді. Бірдемені лақтырып жіберіп, «бар, мынаған әкеп бер» – деп бір баланы нұсқасаң, жаза баспайтын-ды. Сол балалығым ұстап кетті білем, қалтама қол жүгіртіп елім, лайықты ештеңе табылмады, содан кейін құр қолымды сілтеп қалдым: «Қырғын, бар алып кел!» Қырғын аспанға бір қарғыды да, тасырлата жөнелді. «Түскен жерің осы-ау» деген деңгейге дейін ағып барды да, олай-бұлай жосылтып сүзе бастады. Мен мәз болып тұрмын. Қырғын олай шапты, бұлай шапты. Ақыры тұра қап маған қарады. «Кәне, қайда жібердің?» деп қарағандай. Бір-екі рет тұмсығын көкке көтеріп үріп те алды. Содан кейін қорасына қарай бір-ақ тартты. Шақырсам да қайырылмайды. «Дардай жігіт екен десем, баяғы бала қалпың екен ғой» деп кекеткендей.

Кенет қора жақтан күлкі естілді. Қарасам, көк қақпаның жақтауына сүйеніп тұрған Қарғаш екен.

– Иә, алдауға жарап қалған екенсің ғой, – деп күледі.

Менің құлағыма дейін қызарып кеткен болса керек. Бұрқ етіп бетіме қан тепті. Жүрегім шымылдады. Қуанған сияқтымын. Сонымен бірге қатты қысылғаным да байқалады. Не дерімді білмедім. Бір реті табылар дедім бе, әйтеуір көк қақпаға қарай бет қойып, жақындай бердім.

Бірақ жайымды түсінген Қарғаш болмаса керек. Баяғы бір бала күніндегідей, қасыма жүгіріп кеп қолтығымнан алды:

– Сорайып кетіпсің ғой өзің, аспанған тіреу етпекпіз бе, қайтеміз енді, – деп еркін күлді.

– Неге тіреу етсең де, құзырындамыз, – деп мен жығыла айттым.

Қыз тағы да дауыстай күлді. Көзіне көзім түсті. Манағы бір соқтыққыш ойнақылықты тағы оқығандаймын. Разылық белгісі ме, кім білсін, бір сәт көзін жұмып, білегімді төсіне салып қысып-қысып қойды. Пісіп, ұшталып қалған шымыр кеудесі тиген жерін күйдіріп, батып бара жатқандай сезіндім. Бір ауық ыстық демі келіп мойнымды қытықтап өтті. Жүрегім тулай соқты. Өне бойымды бүгінге дейін оянбаған ыстық бір сезімнің жалыны шарпығандай, қалшылдай бастадым. Бірақ сездірмеуге тырысам, ептеп қолымды босатып алдым. Енді екеуміз де бір-бірімізге таянып, қатарласа жүрдік. Қарғаш әлденеге үндемей қалды. Сезіміне сезіммен жауап бермей өкпелетіп алдым да деп қор-

кам. Өзіме-өзім ренжіп, «әлде осы ынжық емес пе екенмін?!» – деп ойлаймын. Бір сәт «өзіне ұқсап қолтығынан алып, бауырыма тартсам кайтеді» дегендей де ой келді. Бірақ кешігіп қалсам керек, қыз ажары тым салқын. Жүрегім дауамады. Тыныштық қолайсыздығын бұзғым келді де:

– Оқуды неге тастап кеттің, Қарғаш, қызмет табылмай қалады деп ойладың ба әлде? – деп сұрадым оқыстан.

Қарғаш бет ұшындағы меңін үйірілтіп, тағы да күлді.

– Көрші отырған екі үйден біреу ұзап оқыған соң, со да жетер деген шығармын.

– Оныңды ендеше ерте неге айтпадың. Сен үшін де бірдемелердің... – деп келе жатыр едім, Қарғаш киіп кетті:

– Оқыған адамның көзі ашық демейтін бе еді, өзі де білер деген шығармын.

Жүзіне қарадым. Әлгі бір ойнақы күлкінің ізі де жоғалып үлгіріпті. Сондай мұңлы. Көзінде мен түсініп болмайтын тұңғыық сыр жатқандай. Тағы да баяғы бір ой жүректі тырналады: қалайша осы Қарғаш жайлы ойланбадым екен мен бұрын?

Біз көк қақпаның алдына келдік. Ар жақтан Салиқа шешей көрінді. Қызыл иегінде оқшырайып оңаша қалған күрек тісін көрсетіп, күле көрінді:

– Құдай-ау, Сапаржанбысың?! Аман келдің бе, шырағым. Осында мұғалім болып орналасты деп еді, рас па?

– Рас, Салиқа апай.

– Ойбай-ау, Шәйза байғұста ес жоқ десейші онда. Әкең марқұммен біздің шал түйдей құрдас еді, барып бір түйе бас жасасам ба екен өзін!.. Бәсе, неғып кіріп шықпай жатыр деп едім өзім де. «Сәлемдеспеді» деп әлгі шал да торсандап жүр еді. «Асықпа, өзіміздің Сапаржан болса келеді» – деп басып қойғам. – Салиқа шешей салдырлай сөйлеп, есікті ашты.

Өтеген қарт үйде жоқ екен. Өзі қатарлы шал-тұрақтарға қосылып, колхозға шөп шабамыз деп өзен бойына кетіпті. Неге екені белгісіз, Қарғаш қайтадан сыртқа шығып кетті. Ал Салиқа шешей болса, үй жабдығымен айналыса бастады. Мен төргі үйде жалғыз қалдым. Енді байқап отырмын, үй іші соңғы бір жылдың ішінде мүлде өзгеріп кетіпті. Кемпір мен шалдікі дегеннің бәрі де сырылып ауызғы бөлмеге шығып, төргі үй түгелімен қыз тілеуіне бағындырылған. Қай бұрышына қарасаң да, «Бұл үйде бойжеткен қыз бар, бұл үйде Қарғаш бар, маңдайы жарылған біреудің Қарғашы!» деп пәш етіп тұрғандай. Оң жақта желпейлі ақ шымылдық. Ине-жіптен жаңа шыққан асыл көрпелер қатарланып жиналған ақ кереует. Тұс киіз орнында өрнекті кілем, маңайда әдемі кенереде үлкейтілген Қарғаш суреті. Үлкен гүл алкасының бір қанатына ұқсас сол бұрымын иығына төмен құлатып, фотоаппарат қамтуынан әрі асырып тастаған да, оң бұрымын өріп тұрған халде. Күлкі ұялаған бойжеткендерде болатын «міне, мен қандаймын!» дейтін еркелік назы да, менмендік салқыны да байқалады. Үй іші соншалықты тартымды, тап-таза. Еденге төселген ашық бояулы,

машақат өрнекті алаша мен терезелерге ұсталған мәнерлі перделер де үй сәнін айрықша молықтыра түсетіндей. Бір бұрыштан жарқырауық үлкен әбдіре көрінеді. Ол да «мен Қарғаш үшін жаралғанмын!» дегендей жарқ-жүрк етеді. Бір ғажабы, қыз жасауы сол әбдіреде емес, ұзын қабырғадағы терезе үстінен жүргізілген аспа сырықшаға ілінген. Сол кездегі ауыл сәнімен тігілген қыз киімдерінің бәрі де иін тіреседі.

Алғашқы ой: «Мұның бәрін неліктен мөлдіретіп қойды екен?» – болды. Содан кейін денем мұздап жүре берді. Көз алдыма бұдан бес-алты жыл бұрын тұрмысқа шыққан жақын әпкелеріміздің бірі келе қалды. Ол үй де қызын ұзатар алдында барлы-жоқтысының бәрін өстіп, дүкенге түскен дүниедей мөлдіретіп, жайып қойған болатын. Жалпы ескі қазақ ауылының, ұзатылған қыз бен дүние салғалы жатқан адамның жылдар бойы сандықта жатқан бар жақсысын жарық дүниеге алып шығатын әдеті бар. Сол есіме түсті. «Осыншама жасаулаған түрлері жаман, ұзататын болғаны ғой, тегі. Мезгілсіз оқудан шығарып алып, қызметке орналастырулары да тегін емес» деп ойладым. Жүрегім сазып ауырғандай. Тұңғыш рет қызғаныш деген оттың жалыны шарпып өтті өн бойымды. Шеңгелін салып бүріп келе жатқан бейтаныс бөтен біреуден Қарғашты қызғана бастадым. «Жоқ, қайтсем де арашалап қалуға тиіспін» деймін. Оның үстіне бұл тағдырына Қарғаштың өзі де разы емес сияқты. Әлгі бір оқу жайындағы әңгіме үстіндегі мұңлы кейпі соны аңғартады. Осыдан барып тағы бір қызық ойға тірелгендеймін: «Қой, бекер болар. Құда түсіп, қыз ұзатылайын деп жатса, естімес пе едім әнеугіден бері». Мына өзімшілдікті қарашы. «Мені қиып Қарғаш қайда кетуші еді» деп те қоям бір ауық. Манағы бір күлкісі, қолтығымнан алып, қысып-қысып қойғаны, тағы бірде жылы қарағаны көз алдыма келді. «Бөтен ойы болса, неге өйтеді?» – деп өзімді-өзім жұбатамын. Расында да, осыдан кейін көңілім орнығайын деді. Қызарып батқан күн сәулесі ойысып келіп қабырғаға түсті. Үй іші бір түрлі құбылып, әлсіз қызыл сарғыш түрге енді. Көңілім тағы да қыз суретіне ауды. О, ғаламат, басқа ала күнгірт дүниеден ала бөтен бөлініп, жұмбақ бір сәуленің көзі сияқты жарқырап тұр екен. Мына үй ішіндегі қызыл сарғыш сәуле күлімсірей қараған осы қыз нұрынан тарайтын тәрізді. Іштей толқынып, әсерленіп қалғандаймын. Көзімді жұмдым. Алысырақтан иттің үргені, бұзауын іздеген сиырдың мөңірегені естіледі. Есік алдынан салдырлатып арбалы біреу өтті. Әлдекімнің айқайлап сөйлескен даусы шығады. Ауыл қотаны кешкі тірлік қамында. Көзімді аштым. Қарғаш суреті өз орнында, бірақ сөнген жұлдыздай тым күнгірт тартып барады. Енді байқадым: қабырғадағы астыңғы шегесінен шығып, сәл шалқалаңқырап қалған кішкене айнадан күн көзі әрі аунап кеткен екен. Енді үй іші де қараңғы тарта бастады. Көңіл шіркін соған орайласты ма, кім білсін, тағы бір ой толқынының ала құйын ағынына түсіп кетті: «Қарғаш қия алмайтындай араларында не бар еді соншама?! Тым болмаса, төрт жылдың ішінде бір рет жылы сөз айтып, хат та жазған жоқсың. Дәмесінің зорын-ай!» Маңдайымнан тер бұрқ ете түсті. Қанша отырғанымды да аңғармаған секілдімін. Үй

ішінің нобайы мүлде өзгеріп, қою қараңғылық құшағына енген. Суға кеткен тал қармайды дегендей: «Сөйтсе де, бірге өскен құрбы емес пе, ең болмаса, кететінін күн ілгері айтып, сырласпайтын не болыпты Қарғашқа! Ойымдағыны сонда жеткізермін!» – деп далбасаладым.

Өстіп өз ойыммен өзім алысып отырғанымда Салиқа шешей самауыр алып кірді. Қарғаш шам жақты. Содан кейін баяғының қыздарынша ұзын көйлегін алдына түсіріп, бір тізерлей отырып шай құя бастады. Маған алғашқы шәшкені ұсынарда, «міне, мен де шай құйып бере аламын, бала санама» дегендей, тура қарап жымия күлді де, көзін тез аударып әкетті. Сосын тастан қашаулаған мүсіндей салқын бір сұлулықтан өзгермей, шайын құйып ұзақ отырып қалды. Қанша тесіліп қарамайын, назар салған жоқ.

Мұнысын қалай түсінсем екен? Ана алдында артық мінез танытпайын деп тартына отырғаны ма? Әлде жат жұртқа жаралған ежелгі қыз қылығына бағып, неғайбыл болашақтағы неғайбыл тағдырына өзін-өзі дайындап бой ұсына бастағаны ма? Қайтсе де, есейгендіктің, піскендіктің нышаны. Осы сәтте Қарғаш маған қанаты қатқан кішкене бір құс секілденіп кетті. Дәп қазір дүр сілкініп алып, ана жұлдыздар жымыңдаған алқара көк аспанның жұмбақ тұнығына самғай жөнеліп, ғайып болатындай көрінді. Оған мына ескі мекен – ұя да, мен де төтеп бере алмайтындаймыз. Тағы да әлдене бұрап, жүрегімді шымшылап өтті. Тезірек білсем деп елендеймін. Өйтетінім, Салиқа шешей әңгімені Қарғаш жайынан бастаған болатын. Бірақ менің халімді біліп алып, қасақана істеп отырғандай, «енді айтар, енді айтар» деген кезде шақпа қантты қызыл иегіне сап әрлі-берлі бұлтандатып, қою шайды сораптай тартады да, шалқайып жүре береді.

– Құдай-ау, оқуды тастап кетеді деп кім ойлаған. Бір демалысында үйге келіп еді, бір жұма ақ боран соқсын. Содан жуатын кір-қоны, жамау-жасқауы бар дегендей, жат жерге қыз баланы сыбай-салтаң қалай жібере аласың. Ананы табайық, мынаны табайық деп жүргенде тағы бір жұма өтіп кетіпті. Сөйтіп жүргенде, ана Арам сарысы құрғыр қыр соңымыздан қалмағаны бар емес пе. Күн демейді, түн демейді, солбырайып кеп отырып алады да, шалдың құлағының етін жейді кеп: «Соғыс кешікпей бітеді. Армиядағылар елге оралады, заман түзеледі. Сол кезде алысырақ қалаға барып та оқыр. Осындайда қызмет істеп төселіп алғаны дұрыс. Есеп-қисаптың бәрін өзім үйретем» – деп. Жазғанды жай жазғырған екенбіз. Басында «мойнына бірдеме мінгізіп алмас па екен» деп, ішімізге ас баптай жүрсек те, кейін көңіліміз орнығайын деді. Үйреніп кетті-ау, әйтеуір, құлыным. Обалы нешік, ана Мелдес қой үйреткен көз майын тауысып, ерте демей, кеш демей. Күн барасың, түн барасың, екеуі тау-тау қағазды алдарына үйіп қойып, жазады да жатады бірдемелерді. Қалай шатаспайды десейші. Дегенмен, Сапаржан-ау, қызмет істеп, ішінде жүрген неге жаман болсын. Қарғашым іске араласқаннан бері бастықтың пиғылы дұрыс бізге. Қай жерде кездессе де тұра қалып амандасып жатқаны. Тіпті бар ғой, бұрын маңайынан құс жорғалатпайтын ана қара мұрт Әлмырза кілтші

бар ғой, соның өзі де, «жем-мем бірдеме керек болса, айтып қойындар, қалт еткенде апарғыза саламыз ғой» – деп үйіріледі. Тәуба, соның бәрі осы Қарғашымның арқасы ғой. Кісі болғаны ғой. – Салиқа шешей осы тұста аз-кем тыныстап алды да, босаған шәшкесін: «Шәйінді қоюырақ етіп құй, құлыншағым», – деп Қарғашқа ұсынды. Содан кейін әңгіме тақырыбын кілт бұрып, менің де өсіп, азамат болғанымды, жас шағы жесірлікпен, жоқшылықпен өткен шешемнің бағы енді ашылатынын айтып кетті.

Әлгінде әңгіме өзі туралы болғанда Қарғаш кәдуілгі үлкен адамдарша шешенің кей сөзін ерсі санап, қарсылық білдіре отырған еді, енді өңі бір түрлі нұрланып сала берді. «Міне, сен осындайсың!» дегендей, қошеметпен күле қарап, шәшкемді қолыма ұсыныңқырай ұстата бастады. Мен төбем көкке жеткендей, бір түрлі шалқып кеттім...

Далаға шықтым. Дүниені бозамық сәулеге бөктіріп Сұлуқиядан тік асып ай қалықтап барады. Сансыз жұлдыздар жымындайды. Төңірегім шырылдаған шегіртке үні. Тоғай жақта әлдебір түн құсы әлсін-әлі кәдуілгі адамша айқайлап қояды. Бір ауық үйіріліп аққан су сылдыры естілгендей. Алыста, арғы бетте енжар ит үреді. Жалғыз-жарым барлыққан күзетші даусы шығады. Түн жұмбақ сырларға толы.

Кенет бірен-саран көшеде өскен тал басын қыбырлатып Есіл беттен самал леп тұрды. Кеудемді айқара ашып, терең дем алдым. Адымдай басып ілгері аттаймын. Алдымда аласа үй бар. Кішкене терезесінен өлеусіреп жанған шам жарығы көрінген секілді. Ол – біздің үй. Күңгірт сәуле шашқан терезе де біздікі. Үйде қазір қадірлі ана отыр. «Құлыншағым қайда жүр екен?» – деп мені күтіп отыр. Бірақ үйге кіргім келмейді. Дәп осылай көкірегімді самалға тосып, жүре берсем деймін. Кеудемде беймаза бір күй бар оянған. Сол күй қиян шалғай алысқа, арманды бір жұмбақ алысқа шақырып, еліктіріп жетелеп барады.

...Кенет алдымнан бір ит бұлаң ете түсті. Қарасам, Қырғын екен. Манағы «өкпесін ұмытып» кеткенге ұқсайды. Құйрығын бұлғандатады. Қасыма шақырдым. Екеуміз де көкке келіп отырдық. Мен адамша, Қырғын итше шоқиып отыр.

Жаңа ғана өзім шыққан көк қақпалы үйге көз салам. Үлкен терезелері самаладай жап-жарық. Бір кезде сырт жақтан салдырлаған арба даусы шықты да, қақпа алдына келіп тоқтады. Қырғын ұмтыла беріп еді, жібермей қалдым. Бұл жұмыстан қайтқан Өтеген қарт. Әлгіндей болмай тарс етіп көк қақпа ашылып, жабылды. Үй ішінде әрлі-берлі жүрген адамдардың көлеңкесі көбейіп кетті. Өтекеңнің келуімен самарқау үй тірлігі жанданып сала бастады. Кенет ана көк қақпа мен самала терезелер де, мына менің қасымда шоқиып отырған ит те көзіме сондай ыстық болып жүре берді. Жынды адам сияқтымын, Қырғынды мойнынан қатты қысып, құшақтап алдым.

– Сен білесің бе, Қырғын, мен ғашықпын! – деймін дауыстап. – Самал желге, жымындаған жұлдыздарға ғашықпын! Адамға ғашықпын!

Әлде қатты қысып жібердім бе, әлде айтқанымды түсінгені ме, Қырғын екі-үш рет «ап!» деп үріп басылды.

– Қалай үрсең де хайуансың ғой, Қырғын, сен. Адам жүрегіндегі асыл сезімді түсінерсің бе, сірә да! – деймін тағы да.

Өзім терезеден көз алмай қарап отырмын. Сонымды сезіп қалғандай, ар жақтан бір қолдың көлеңкесі кеп перделерді сырғытып қойды. Құдды, «бұл үйде не шаруаң бар» дегенді танытқан секілді.

Тағы да жүдеп қалғандаймын. Үйге келдім. Сықсима шамның жарығымен апам байғұс үңіле түсіп бірдеме істеп отыр.

Үй іші жүдеу. Жөні бүтін төсек-орын да жоқ. Аралары адам сыйғандай алшақ-алшақ, қисық теректен жарып салған еден де шотырайып-шотырайып кеткен. Екі жаққа қараған кішкене екі тереземіз де жап-жалаңаш. Тіпті сәндік үшін демесең, перде дегеніңнің керегі де жоқ секілді. Өйткені әдейілеп кеп үңілген біреу болмаса, қоңыр тірлігімізді мына сықсима шамның өзі-ақ пердеден әрмен көлегейлеп тұратын секілді.

– Үйді ақтап, тым болмаса, еденді былай таза ұстамайсың ба, апа, – дегенді қалай айтқанымды өзім де білмей қалдым.

– Үй таза болсын десең, қатын ал, – деді апам қатқылдау үнмен.

Әңгіме басталып кеткен соң, мен де қайтпаған секілдімін.

– Е, мынадай кір үйге әйел келе ме?

– Әйел үйге келмейді, саған келеді.

Апамның бұл сөзін жөн санап, үндемей қалдым. Сонда да ішімнен үй тұрмысымның мынадай күйкілігіне қысылатын да түрім бар. «Алғашқы жалақыма, тірі болсам, құдай біледі, бұзыры бар шам алып, қарағайдан еден төсеттірермін-ау» деп түйдім.

– Қайда жүрдің соншама кешігіп? – деді апам.

Бір сәт ойланып қалдым. Бұрын басымда болмаған әлдеқалай толқу бар. «Айтқан жөн бе, айтпаған жөн бе?» Ақыры зорға дегенде «қуыстанатындай сонша не болып қалып еді, көрші отырған үй, айтқан жөн» деп қорыттым да:

– Мына Салиқа құрбыңның үйінен, – дедім. Сонда да, неге екенін қайда. – Есіктің алдында жүр едім. Салиқа апайдың өзі шақырып алды, – деп ептеп қосыңқырап жібердім.

Апам үндеген жоқ. Бойын жазды да, жеңіл күрсінді. «Мына күйбеңі көп жұмыстан қашан босатасың?» – деген сияқты болды маған онысы. Бірақ мен де үндемедім.

Төсек салынды. Шам сөнді. Ұйықтай алмай ұзақ жаттым. Апам да көз іліктіре алмағанға ұқсайды, анда-санда күрсініп, дөңбекши береді. Күйеуден ерте қалып, жоқтық, жалаңаштықта өткен күйкі тірлігін ойлай ма, әлде адам санатына енді аяқ басқан баласының келешегін ойлай ма, кім білсін, ана көңілінде не барын. Ал менің көңілім болса, көрші үйге қарай көбірек ауа берді. Жайып қойған қыз дүниесі көз алдыма көлеңдеп, басқа бір жат істің хабаршысындай мазалайды. Шыдай алмадым, бір кезде:

– Апа! – дедім дауыстап.

– Әу, жаным, әлі ұйықтаған жоқсың ба?

– Көрші үй қызын ұзататын болған ба?

– Көрші үйің қайсы? – Апам басқа көршінің бәрі өз ағайындарымыз,

оларда бой жеткен қыздың жоғын біле тұра, қасақана сұрап жатыр. Анықтап, қайталап айтсын дейтін болса керек.

– Мына Өтеген үйінен басқа қандай бөтен көршін бар еді? – деп мен де ренжіңкіреп тіл қаттым.

– Естігенім жоқ. Немене, ұзататын болыпты дей ме?

– Қайдан білейін, әйтеуір, қыз жасауын жәйіп тастапты.

– Ә... онысы күйеу шақырудың амалы шығар. «Қызымыздың анасы бар, мынасы», – деп көрсетпей ме?

Жүрегім орнына түсті. Сонда да манағы бір сөзінің қарымын қайтарайын деп:

– Күйеу келсе, дүниесіне қарап келмейді, қызына қарап келмей ме?! – деп қойдым.

Бірақ апам басқа бір ойдың ағынымен кетті де, оныма мән берген жоқ.

– Қарғашы кеңсеге тұрғалы тұрмыстары мүлде түзеліп кетті ғой бұлардың. Не бәлесінің барын кім білсін, ана Арам сары да осы үйден шықпайды.

Үй ішін бір сәт тыныштық басты. Бір заманда:

– Оны неге сұрадың? – деді апам қайталап.

– Жәй...

Осыдан кейін апам да, мен де үндеген жоқпыз. Көп жаттым. Жаздың қысқа таңы қылаң бере бастады. Көзім ілінер емес сонда да. Бойыма бір дерт жабысқан секілді. Тәтті арман мен азап-қайғыны ала келген дерт. Қай шұқанаққа апарып тастайды? Қай ұшпаққа көтеріп шығарады?

Кім білсін оны?

4

Осы күннен бастап менде маза қалмады. Күні-түні ойлайтыным – Қарғаш. Күні-түні қарайтыным колхоз кеңсесінің үлкен есігі мен Өтеген үйінің көк қақпасы. Көңілінде бөтен ой болмаса да, ешкім секем алмаса да, ұры адамша өзіңнен өзің қуыстанып жүретін әдетін болады екен. Енді оңашалау сәттерді көбірек аңдимын. Қарғаш әуелі күлімсірей қарсы алады. Содан кейін алдындағы қағаздарды сырғытып, әлденені күткен адамша бір сәт отырады. Бірақ мен қызықты бір әңгіме қозғап, ермек етейін, көңілін көтерейін деп келмеймін ғой. Содан ба, жарытып ештеңе айта алмайтын секілдімін. Қарғаштың осыған көзі жетеді де, қағазына қайта үңіле бастайды. Маған керегі де осы. Жүзіндегі әр құбылыс-реңкті айнытпай бағып отыра беремін. Менің бүйтіп отырғанымды Қарғаш, әрине, сезеді. Бірақ аңғармағанды. Көзін сәл сығырайтыңқырап, қағаздағы көп сандарға үңіле түскендей болады. Әнтек қабағын тыжырады. Енді бір кезде сібірлеп атқан таң шапағына ұқсап, кейпіне бірте-бірте күлкінің нұры жүгіреді. Содан кейінгі қабақ қағыста басын көтеріп, маған тағы да күлімсірей қарайды.

– Сен өстіп отырғанда сондай қысыламын. Не істеп, не қойғанымды да білмей қалам.

Мен бұған да жөндеп жауап таба алмаймын. Расында да, не демекпін мен оған! «Жоқ, қысылма!» деймін бе? Болмаса, «Е, бәсе, осылай қысылғаның дұрыс!» демекпін бе? Үндемеймін. Езуімді жәйіп, жай ғана жымыып, күлем де қоямын. Қайтсе де Қарғаш пиғылынан өзіме деген әлдебір жылылықты сезінетіндеймін.

Қарғаш ашыла сөйлейді.

– Соңғы кезде тым жиі келіп, өстіп үн-түнсіз отырып алатынды шығардың. Сондай қолайсыз тіпті. Әсіресе Мелдес ағай отырғанда қиын. Неге екенін білмеймін, жерге кіріп кете жаздаймын.

Рас, келуді жиілетіп жібергенімді өзім де аңғарам. Аңғарамын да: «Қой, мұным ұят болар, сиретейін» деп ант етіп, кеңседен шығамын. Бірақ бұл антым көпке бармайды. Бір сиқырлы күш солай қарай тағы да «жүр-жүрлеп» жетелей бастайды. Колхоз кеңсесінің сықырлап тағы да есігі ашылады. Ал Қарғаш болса, «енді не айтасың?» – дегендей, күлімсіреп қарсы алады.

Жоқ, бұл жолы өйтпеді. Мен кіре бергенде-ақ ұшып түрегелді.

– Жақсы келдің, Сапар. Қалай кездестіреп екем деп отыр едім.

Жүрегім дүрсілдеді. Қарғаш іздесе, одан артық не бақыт бар мен үшін! Дегенмен онымды сездірмеген болып жатырмын.

– Кешке күн бата біздікіне кел. Ал қазір Мелдес ағайдың тығыз тапсырмасымен отырмын. Кедергі жасама. Бар! – деп Қарғаш мені еркелей нұққыңырап сыртқа шығарып, есікті жауып алды. Не істерімді білмей аңырып қалдым. Сөйткенше болмады, есік қайта ашылып, Қарғаштың жарқын жүзі көрінді. Тегі, «мандайынан қағып, тым асырыңқырап алдым ба» деп қысылып, арқамнан сипап жатқаны болса керек.

– Ұмытып кетіп жүрме, Сапар, келетін бол... күн бата, білдің бе? – тәптіштей айтты.

– Жәйша ма? – дедім білмекке құмарлық жеңіп, шыдамым таусылып.

– Оны келгесін көресің, – деді де Қарғаш есікті жапты.

Далаға шықтым. Күн әлі тал түс. Жүрегім лүпілдейді. «Не шаруамен кел деді? Әлде жүрегінің түпкі тұнығында асыл қазынадай сақтаған құпия сырын ақтарар ма? Әлде біреуден көрген жәбірі бар ма екен айтатын? Қиналған, қысылған сәтінде көңіліне бірінші болып мен түсіп, «таянышым, панам демесіне кім кепіл» деп далмын. Бірақ қуанышымда шек жоқ. Не тілегі болса да, орындармын деп серт етем өзіме-өзім. Қайтсе де, қандай базына айтса да, қандай тілек қойса да басқадан орыным бөлек болғаны ғой деген байламға тоқтаймын. Бетім үй жақ. Көзім – көк қақпада. Төңірегі жым-жырт. «Қырғын! Қырғын!» деймін дауыстап. Жайшылықта арсалаңдап алдымнан атып шығатын Қырғыннан да дыбыс жоқ. Дауысыма елеңдеді ме, қора ішінен апам көрінді:

– Балам-ау, балалығың қалмайды-ау әлі күнге дейін. Қырғынды қайтетін едің жер-көкті көшіре дауыстап. Жоқ Қырғын. Ертемен шалкемпірге еріп кеткен.

– Шал-кемпірлері қайда еді?

– Олар таңсәріден құдаларына аттанған. Бірер жұмасыз оралмайды. Сасқаным ба, әлде қуанғаным ба, қайдам:

– Қарғаш не сонда, жалғыз жатпақ па есіз үйде? – деппін ойда жоқ жерден.

– Е, жалғыз жатса қайтеді екен? Бай әкетпесе, басқа кім тиер дейсің сойталдай қызға, – деп апам сұрағымды ерсі санап, ұнатыңқырамай сөйледі.

Кенет көз алдыма жаңағы бір кездегі Қарғаш келе қалды.

«Ұмытып кетіп жүрме, Сапар, келетін бол!.. Күн бата, білдің бе?!» – деп күлімсірей қарайды. Жүрегім алып ұшып аузыма кеп тығылады. Оңаша қалған Қарғаштың таңдағаны мен болыппын! «Неге ұмытайын, кеудемде шыбындай жаным тұрғанда. Барамын. Ешкімнің көзіне түспей барамын!» – деймін іштей толқынып.

Жүріп келемін. Сонау төменде көк сілемік мұнар басып, Есілдің көк арнасы жатыр. Шілденің ыстығына бөгіп, маужыраған ашық күн. Жанға жәйлі самал бар. Дүние тынысы кең соншалық. Бірақ сол кең аспанның астына сыймайтын секілдімін. Ерсілі-қарсылы көшені кезем. Әлсін-әлі мектепке барғыштаймын. Сан рет колхоз кеңсесінің алдынан да өттім. Бетінде балапан толқындары қыбырлап, тек жатқан көлге де бардым. Күндізгі кем шақ тынысқа ойысқан құстар кең айдында төгілген маржандай шашырай жусайды. Қызық бір қиял арнасын қуалаймын. Құс болып заңғар биікке самғағым келеді. Суға үңілем. Үстінде қисық жаға ақ көйлегі бар, қоңқақ мұрын бір жігіт көрінеді. Қара шашы қайырылмайды, маңдайынан тік түседі. Аяғында хром етік, шалбарының кең балағын қайырып, төмен түсіріп жіберген. Етігінің сырнайша жиырылған қонышы болмаса, әйелдер киетін кең белдемше секілді. Өз заманының сәні болған соң тамашалаймын ба, разы болып күліп қойдым. Су астындағы жігіт те күлді. Мына бүгінгі күннің айрықша бақыт күні екенін, бүгінгі кештің айрықша бақыт кеші екенін о да түсінетін сияқты. Бұрын білмеген, бірақ «білсем-ау» деп бар болмыс-тірлігім, тынысыммен аңсаған ғажайып бір тау бар еді, соның ғажайып сиқырлы басына шығатындаймын. Бұрын баспаған жердің бір жаннаты бар еді, сол жаннатқа еніп, татып көрмеген дәмді тататындаймын. Көкірегім толған нұр. Қай тарапқа карамайын, дүние реңкі жарқын, күліп, құшақ жайып тұрған сияқты маған.

Күн жалқындап ұясына қонды. Батыс жақта шөкімдей бұлт жоқ. Бұл – ертеңгі келер күннің де дәп осылай айқын, ашық, жарқын болып келеріне хабаршы есепті. Үйге келдім. Бірақ орнығып отыра алмаймын. Қапаса түскен жас арыстандай қораның ішін кезем. Күн қызылы бірте-бірте солғындап, көк аспан қара көк реңге ене бастады. Сұлдуқиядан асып алғашқы жарық жұлдыздар көрінді. Кенет үйіне қарай Қарғаш өтті. Жүгіріп қақпаға кеп, соңынан қараймын. Қос бұрымы тілерсегіне кезек соғылып кетіп барады. Толықша келген, тарамысты аяғы тіп-тік. Аласа өкше туфлиін жұмсақ басып, қалқып алыстады да, көк қақпаға еніп ғайып болып кетті. Мен күрсініп алдым. Жаңа ғана көлең-

деп алдымнан өткен періштемнен көз жазып, айырылып қалғандаймын. Қолымды созып, ұмтыла түсіп барып тоқтадым. «Асықпа! Әлі ертерек!» – дегендей әлдекім. Жоқ, айырылып қалмаған екенмін. Жарқ етіп төргі үйде сәуле көрінді. Қолына шам ұстаған Қарғаш көлеңкесі бір қырындап барып қабырғаға түсті. Ұш жағы сәл көтеріңкілеу келген мұрны мен тік маңдайы, жұқа еріндері айны-қатесіз. Кенет шам да, Қарғаштың көлеңкесі де ауызғы бөлмеге ауысты. Есік ашылып, сырттан шәлі салынған екі жас әйел кірді. Олар осы көрші отырған үйлердің келіндері, менің жеңгелерім. Ұзын бойлы, ашаңдау келген, шұбар бет жасамысы – Марқабә дейтін жеңгем. Ал орта бойлы, толықша келген дөңгелек жүзді сұлушасы – Тамаша деген, арамыз бес-алты атадан қосылатын жамағайынның әйелі. Тамаша соғыстың үшінші жылында келін болып түскен еді. Көп отаса алмады бірақ. Күйеуі іле майданға аттанды да хабар-ошарсыз кетті.

Екеуі де сөзуар, от ала келіп, отыз ауыз әңгіме шертетіндердің дәл өзі. «Жоқты, барды айтып отырып алар ма екен?» деп жүрегім суылдады. Жоқ, бекерге үрейленіппін. Қарғаш екеуіне күле қарап бірдеме деді де, итермеленкіреп шығарып жіберді. Маған онысы – «Басымды көп қатыра бермеңдер, жұмыстан шаршап келдім. Ұйықтаймын» – деген сияқтанды. Енді шам да, көлеңке де қайтадан төргі бөлмеге ауыса берді. Жоқ, ауыспады, табалдырыққа жете беріп, жалп етті. Қарғаштың көлеңкесі де жоқ болды. «Дұрыс жасады, шам жағып, жұрт көзіне түсудің, үйге кісі шақырудың керегі не!» – деймін. Енді «уақытың болды баратын» деген сияқтанды әлдекім. Сыртқа шықтым. Ту сыртым құмырсқа жүгіргендей шымырлап, денем мұздап сала берді. Тынысым тоқтап қалған секілді. Дүрсілдетіп біреу жүгіріп келе жатқандай. Бұрылып артыма қараймын. Тірі пенде жоқ. Тағы ілгері жүрдім. Әлгі дүрсіл зорайып тағы естілді. Бақсам, алып ұшқан өз жүрегімнің дүрсілі екен. Аздап тынышталайын дедім. Көк қақпаның алды жым-жырт. Бір басып, екі басып жақындап келем. Кенет арғы жақтан қараңдап біреу көрінді де, осылай салды. Тығылуға жер жоқ. Сасқанымнан қаттырақ жүрдім. Көлденең өтіп бара жатқан біреу секілді болып көрінбекпін.

Бері салған – жуырда ғана армиядан оралған Қайыржан деген жігіт екен. Тура көк қақпаның алдына келіп бір-ақ тоқтады.

– Әй, Сапар, сен де осы үйге келе жатырмысың?

Кенет: «Осы шіркін Қарғаштың оңаша қалғанын естіп төңіректеп жүргеннің қай жағы?» деген ой сап етті.

Құдай өзі кешірсін, «өзің комсомолсың, өзің кәші жейсің» дегендей, біреу болмаса, біреу естісе «совет педагогі де өтірік айта ма екен» деп тепсінеді ғой, бірақ болған іс болды, қалай жасырайын, тіпті мұғалім екенім мүлде есіме келмепті ол жерде:

– Бұл үйде ешкім де жоқ. Есігі жабулы тұр, – деп жосылттым да салдым өтірікті шімірікпестен.

Қайыржан дағдарып қалды.

– Қалайша, Қарғаш қайда?

– Қарғаш әке-шешесімен жол жүріп кеткен.

– Қой, мана осында еді ғой?

Енді күнәнің азы не, көбі не, бәрібір дедім де, міз бакпадым:

– Осы әлгіде ғана аттанды.

Қайыржан ойланыңқырап сәл тұрды. Бір кезде естілер-естілмес етіп бірдеме айтты да, жүріп кетті.

Ол ұзаған кезде барып демімді алдым мен. Ақырын келіп көк қақпаны қозғаймын. Ашық тұр. Әрине, ашық тұрады. Қалада оқып келген, Сұлуқия бастауыш мектебінің мұғалімі, мына мен – Сәлменов Сапар келе жатқанда ашық тұрмағанда қайтушы еді. Бір аттап қараңғы қора ішіне ендім. Жүрегімнің лүпілі басылар емес. Сұп-суық сұмдық бір дүниеге еніп келе жатқандаймын. Денем қалтырайды. Күнде келіп жүрген есікті таба алсамшы. Қайдағы бір ашаларға соғылып, мандайдың да талай жерін шодырайттым. Қақпа мен есік арасында бір кедергі жоқ секілді еді, толып кеткен қайдағы бұл ашалар деп таңырқап, әр қабырғаларды бір сипалап, ғаріп болдым да қалдым. Дыбысымды естіді ме, әлде «келер кезің осы-ау» деген есебі болды ма, ақырын барып есік ашылды, үйде қайта шам жағылса керек, қора ішіне жалпақ жол болып сәуле түсті. Байқасам, мүлде теріс, сиырлар тұратын жаққа қарай кетіп қалыппын. Салдыр-гүлдір сол жақтан шыққан соң, Қарғаш шошынып қалса керек:

– Бұл кім? – деп қатқылдау үн қатты.

– Мен, – деймін ақырын ғана. Үйге ендім. Аяқ-қолым қалш-қалш етеді.

Мені ауырып қалды дей ме, Қарғашта ес жоқ. Төргі бөлмеге алып кірді. Асты-үстіме түседі.

– Саған не болған, Сапар? – деп сұрай береді.

– Өзім де білмеймін, жаным. Осы әлгінде сау секілді едім. Айығармын бірдеме етіп, ал енді отыршы келіп қасыма, – деп оның білегінен ұстадым да, сыпайылықпен өзіме қарай икемдедім. Қарғаш қарсылық көрсетпеді, бірақ «е, бәсесі де» бірден байқала қойған жоқ. Бір сәт өзгеше бір күйде, «қайтсем екен?» деген толқу күйде тұрып қалды. Содан кейін «қазір!» деп қолын босатып алды да, тез басып сыртқа шығып кетті. Неге екені белгісіз, менің ойыма баспалдағы салынбай ашық қалған қақпа түсті. Қарғаш соны барып жауып жатқан сияқты. Бұл ойымды үй ішінің қазіргі тәртібі де айқындайды. Дағдыда кереуетке жиналатын басы артық көрпе-жастық бәрін де енді әбдіре үстінен көремін. Қарғаш төсегі салынып, шымылдығы сәл түсіріліп қойылған. Тағы да жүрегім тулай бастады. Тұла бойым құтырына қызынып, шыдамым таусылып бара жатқандай. Бұрын түсіме енбеген қайдағы бір күнәлі ойлар көңілге оралады. Көзімді жұмам. Ойша Қарғаш төсегіне барып жатқан боламын. Екі қолымды ауада айқастырып, «аш белінен» қысып өзіме тартамын.

Кенет ауызғы бөлменің есігі сықырлап ашылды. Біреу сөйлей кірді. Бірден таныдым, шіңкілдек дауысты әлгі Тамашаның өзі.

– Көресімді ерке қыздан-ақ көрдім-ау, осы, тағы не қыл дейді, – деп төргі үйге қарай салып келеді.

«Ай мына жынды қатын құртатын болды-ау», – деймін қыстығып.

Қарғаштың да даусы қосарлана шығып жатыр.

– Жөнешетайымнан айналдым. Оңды өзі. Түнергені болмаса, жауары жоқ. Танертең ерте тұрып, асығып үлгере алмай кеткен ем. Тез жинай ғой енді. Кісілердің алды келіп те қалды.

Тамаша қағастау отырған мені байқамады білем, бірден төрге өтті де, барып төсек-орынды жиыстыра бастады. Сөйткенше болмады, сыртта терезе алдында жерошақ басынан от жылтылдады. Отын ұсақтаған, қазан-ошақ көтерген қара-құра адамдар көріне берді.

Күн бойы қиялыммен соққан жалған сарайлардың бәрі де күрт құлады. Ата-анасы жол жүріп кеткен соң құрбы-құрдастарын шақырып, Қарғаштың бастаңғы жасағалы жатқанына көзім енді жетейін деді. Әлгі Қайыржанның келісі де, мына кіріп-шығып жүрген жеңгейлердің де аңысы да соны танытады.

Бойымдағы кесел атаулының бәрі сап болды. Су ішінде ұзақ тұрған адамға ұқсап тоңазиын деген сияқтымын. Қайыржан есіме түседі. «Қазір ол қайтып келеді. Сонда не демекпін? Қой, одан да көрінбейін оған» деген оймен ұшып тұрдым. Тамаша мені осы кезде байқады білем:

– Көтек, – деді шошынып. – Мұғалім баламысың? Қайдан шыға келдің соншама шошытып? Әйтеуір, ағаңның әскерден қайтып оралмағаны мұндай абұйыр болар ма, әйтпесе айран-асыр жасайтын ең. – Сөзге жүйрік Тамашаның бұл әзілінде адалдығы да, соғысқа деген лағынет, кекесіні мен «енді қайтем?» деген дағдарысы да бар секілді. Мүмкін, тамырымды басып, қағытып жатпасына кім кепіл. Сөйткенше болмады, қасыма келіп, қолымды алды да:

– Қара, міне, лүпілдеп барады, – деп жүрегіне басты. Жүрегі шынында да атша тулап тұр екен. Бірақ бұлай тұрысты қолайсыз санап, қолымды тез босатып алдым. Сол кезде Мархаба кірді де, аузын бір сылп еткізді:

– Үйде кісі бар деп әлгі ерке қыз қоймайды. Кісі дегені мұғалім бала екен ғой.

Мен ауылдан көргеніме бағып, жеңгелеріммен еркіндеу, дөрекілеу сөйлесіп, шағыныңқырап жатырмын:

– Жөнешетай-ау, сонда не, мұғалім балаңыз кісі болмағаны ма? Кісілікке қолымыз қашан жетпекші?

Мархаба аңғырттау сөйлегеніне қысылғандай рай білдірді:

– «Қолда өскен түйенің тайлақ аты қалмайды» дегендей, дамбаалсыз жүрген күніңді көрген соң, бала санай береміз-дағы. Әйтпесе кісі болдың ғой.

Сөзге Тамаша араласты:

– Кісі болғанда, қандай. Мұғалім бала қолыңа тисе, тақияңа тар соқпайды, – деп Мархабаны нұқып, күліп қойды.

– Қойшы, жазған, қайдағыны айтпай, көзің қараяйын дегені ме тіпті.

Әйткенмен албырт кезде адамның үлкен көрінуге талпынатын дағдысы бола ма деймін. Тамаша сөзінің астарын аңғарсам да, көтеріліп, марқайып қалдым.

Осы кезде тағы да есік ашылды.

– Шал-кемпірді өстіп, анда-санда болса да жіберіп алып тұрмайсын ба. Бас қосу, бастанғы жасау дегенді ұмыттық қой мүлде, – деп лекіте күліп Қайыржан келеді. Сасайын дедім. Бірақ ол ұсақ-түйекті теріп жатпайтын, құдай берген ақ көңіл, қызық мінезді жігіт. «Сапар, сенің жаңағың не?» деудің орнына соғыс таңбасы – бір езуін көтеріңкірей күле келді де:

– Сапар, біз бүгін осы көріспедік қой деймін, – деп қолын ұсына берді. Сөйтті де үй ішін үйіріп әкетті. Әлгіндей болмай ауыл-үйдің қыз-келіншектері де топырлап жиналысып қалды. Ол кез осы Есіл бойын мекендеген бұл елде жиын-той, думандарды сылтауратып арақ-шарап ішу деген түгелдей салтқа еніп болмаған кез еді. Дегенмен ішкілік ішіп қызбасақ та, бастанғымыз соншалықты қызықты басталды. Қайыржан бірде: «бұл майданда болған оқиға» – деп, қайдағы сұмдық оқиғаларды айтып, бәрімізді ұйытады, бірде ауыл-үй арасындағы әзіл-сықақтарды айтып ду күлдіреді. Шегіміз түйіледі тіпті. Одан Қарғаш та қалысар емес. Енді байқаймын, сондай ашылып, мынадай өз құрбыларының арасында майталман жорға болып алған. Қысылмайды, екі беті бал-бұл жанып, не айтса да әдеппен, орнымен тауып айтады. Ал мен болсам, төрт жыл болса да ауыл өмірінен алыстап кеткендігім бе, әлде табиғатымда тұйықтауым ба, әйтеуір ана Қайыржан мен Қарғашқа ұқсап топ жарып түсіп кете алмаймын. Бірақ көңілім қаяусыз. Не айтылса да, жұрттан бұрынырақ бастап, ұзағырақ күлемін. Дегенмен сөз қоспай отырғаным біреулерге танылып қалды ма, кім білсін, бір кезде қасыма Қарғаш келіп, ып-ыстық кішкене алақанымен шашымды қобыратты да:

– Сапар қала тәртібін үйреніп оралды ғой. Мана маған айтқан, бізге үйрететін жаңа ойыны бар екен. Ал, кәне, тыңдап көрейік, – деді төбеден түскендей етіп.

Жұрттына қалды. «Жоқ, өтірік айтады» деуге аузым бармады. Бірдеме дейін десем, қапелімде ойыма түк келсінші. Сасқаным ғой деймін.

– Олай болса, «Ауған хан мен Қалған хан» ойнайық, – деп салдым.

Жұрт селт етпеді. Бәрі де Қарғаштың аңысын байқап, «Қарғаш не дер екен» деп тартынып қалғандай. Манағы Тамаша жеңгем тілін сұққылап жатыр.

– Бетім-ау, не дейді, баяғы бала кезімізде өзіміз ойнайтын «Ауған хан мен Қалған хан ба?» Қала жастары да соны ойнай ма?

Бірақ мен де саса қоймадым. Білімімнің артықтығын танытып:

– Ұлы көсеміміз Ленин коммунизмге барған сайын қала мен дала арасы жымдаса береді деп үйретеді. Қала ойыны не, дала ойыны не – бәрібір, түк айырма жоқ, – деп қойдым. Деуін десем де, «па, салыстыратын жерді тапқан екенсің» деп ала түсіп жүрмес пе екен деймін жүрексініп. Бағыма қарай дауласқан ешкім болған жоқ. Расында да төрт жыл бойы қалада оқып, талай кітаптарды кемірген Сапар Сәлменовпен тайталасар мұнда кім бар дейсің. Сонда да Қарғаш «ие» дегенде, мына танауын шүйіріп, мақтанып отырған «оқымыстының» халі нешік боларын кім білсін, әйтеуір дес бергенде:

– «Ауған хан мен Қалған хан ба?» Табылған ойын! – деп қолын шапалақтап жіберді. Тоғанын ағытқан судай жұрт дүр сілкінді.

– Ойнайық! Қызық ойын!

– Ауған хан Қайыржан болсын!

– Онда Қалған хан етіп Сапарды сайлаймыз.

– Әбден дұрыс!

Жұрт өстіп «ананы сайлаймыз, мынаны сайлаймыз» деп бірінің сөзін бірі бөліп шуласып кетті. Көп сөйлемеудің пайдасы осындайда тие ме деймін, ойынымыз ескінің ойыны болған соң, өткен дәуірдің тілімен:

– Жарандар! – деп дауыстап едім, үй іші тынып қалды. – Жарандар! Ханның бірі – ерден, екіншісі әйелден сайланса, ойын қызықты болады. Хан болып Қайыржан мен Қарғаш сайлансын.

Үй дүр сілкініп, қызу қостай жөнелді. Сөйтіп, менің ұсынысыммен Ауған хан болып – Қайыржан, Қалған хан болып Қарғаш сайланды. Бірақ мен, сорыма қарай, Ауған ханның қол астына кетіп отырдым. Сөйтсе де әу баста босандау басталған ойынның бір қызық шиеленісі – бақытыма қарай, менің сол Ауған жағында болуыма байланысты туып кетті.

Біздің жақтың арасы селдіреп, Қалған хан жағы жеңе бастады. Сол кезде «хан» отырып: «Халқым ақ үйлі болып тозып барады. Ана Қалған ханға барып көршілес отырған тату ел едік, арамызды шиеленістіре бермесін, ауған халқымды қайтарсын. Сәлем айт, бар! – деді маған. Менің күтіп отырғаным да осы еді, өз «ханымның» елшісі болып барып, айтар сөзімнен жаңылған болып тұрып қалдым. Жұрт ду күлді. Қалған хан жағының бірі: «Бір сүйенері осы еді, мұның да саудасы бітті, отыр!» – деп иығымнан басты. Мен «не болса да» деп, Қарғаштың оң тізесін ала кеп құладым.

Енді Қалған хан жағы көтеріліп, Ауған хан жағы жасып, басылып қалған секілді. Қалған қарашасын жинап, Ауған хан еліне төнген қатер жөнінде төтенше, құпия кеңес құра бастады. Бірақ оған мән беріп жатқан мен жоқ. Бар ықылас-көңілім Қарғашта. Көпке сездірмей жиі-жиі ұрланып қарап қоям. Екі беті бал-бұл жанады. Пәк көңілінің бар тазалығымен күледі. Тығыз отырғандықтан ба, Қарғаш жақ бүйірім күйдіріп бара жатқан секілді. Тағы да өн бойым қызына бастады. Мазсызданамын. Қарғаш сонымды сезе ме деймін, иығымен иығымды қағып күле қарады. Сондай қылықты, ерке қарас. Бірер рет қолымды кішкене алақанына салып қысып та қойды. Шын бақыт дегенді енді түсінгендеймін. Бар болмысыммен еріп, балқып бара жатырмын.

Бір кезде:

– Алдияр хан ием, ғұзырыңызға құлдық! – деген әйел даусы саңқ етті. Қарасам, Қарғаш алдына кеп шарта жүгініп отыра берген Тамаша екен. – Ауған хан жұртынан келген елшімін.

– Иә, сөйле, елшім, – деді Қарғаш айрықша бір салмақпен. Атам заманда өткен кәдуілгі шын хан иенің өзі секілді. Тамаша мүдірер емес:

– Уай, хан ием!

Бұйырып патшам жіберді.
Қайта алмаймын бұл жерден
Іздеген жоғым табылмай.

– Елшім сонда не тілейді екен?

– Елінде патшамның Сапар атты қарашасы жүр. Хан иесі басына жаманшылық тілемесе, қайтарсын кісімді дейді.

Жұрт тынып қалды. «Қайтсын!» – дей сала ма деп зәрем жоқ. Қарғаш байсалды сөйледі.

– «Хан қайырымсыз болса, халқы безер» деген. Сол қайырымсыз ханынан безіп шыққанда Сапар ел таппай келмеген шығар. Қарлығаш та қанатымен су шашады. Айдың, күннің аманында қарлығаш құрлы жақсылық ете алмайтындай не бопты бізге. Қайтарылмайды. Өтеуіне не тілейді екен? Соны айта бар хан иеңе, – деп тоқтады.

Өксігін баса алмаған баладай бөліп-бөліп терең күрсіндім. Жұрт алдында жазадан тайсалып, жетім қозыға ұқсатып тастай салмағанына шалқып жүре бердім.

– Хан ием қарашамды қайтармаса, онда өтеуі алты ауыз өлең мен белбеу жіберген.

Қарғаш қысылмады. Шай табақты қолына алды да, Абайдың «Айттым сәлем, Қаламқасын» төгілтіп қоя берді. Әлдебір ыстық құмарлық, жалқын леппен беріле айтады. Енді бір кезде бұрыла отырды да:

Қылығыңда жоқ ағат,
Қарап тойман жүз қабат.
Ыстық тартып барасың
Бір сағаттан бір сағат, –

деп көзін тура маған қадап барып тоқтады. Әдейі арнап айтқан секілді.

Осыдан кейін іле: «Ал, кәне, белбеуіңді әкел!» – деп алақанын тоса берді. Қаймығар емес. Тамаша да тайынбайды, жұмырлап алған бет орамалмен: «Өз обалың өзіңе, ерке қыз, қайтарып жіберсең, болмайтын ба еді», – деп көсілте соғады. Қарғаш: «Кімді қайтарып, кімді алып қаларын хан иесі ешкімнен сұрамайды. Соға бер», – дейді шімірікпестен. Мен қатты аяп, қылпылдап отырмын. Оның табанына қадалған шөгір менің маңдайыма қадалса етті деймін бе, жаным шығып кете жаздайды. Бәрін де өзім бастадым. Бәрі де мен үшін, білем оны. Ақыры шыдай алмадым. Қарғаштың қолтығынан қолымды өткізіп алдым да, кішкене алақанының үстіне апарып өзімнің үлкен алақанымды сала қойдым.

– Занды бұзғаны үшін тағы да бес белбеу үстемелесін! – деп дауыстады Ауған хан.

Қарғаш:

– Бүлдіресің өйтсең, өзіме жібер, – деді қолын ілгері созып.

Осы бір кішкене ғана жан иесінің қажыр-қайратына қайранмын. Кенет «Қарғаш басына қиямет-қатер төнсе бір, мен өзімді құрбан етсем де, сол қатерден оны арашалап қалатын болсам!» деп армандадым.

Бір кезде үзіліс жарияланды. Жұрт апыр-топыр далаға шықты. Мен

оңашалау бөлініп, алысырақ жерге барып бой жазып, ұзағырақ жүріп қайтсам, жұрт орынға отырып қалған екен. Қораның ішінде қалтылдап сықсима шам жанады. «Қашан ішесіңдер! Дайынмын! – дегендей, екі-үш самауыр гүжілдейді. Әлдекімді күткен, аңсаған сияқтымын ба, өзім де білмеймін, әйтеуір үйге енбей сәл тұрып қалдым. Іште думан, шу, күлкі естіледі. «Неғып іздемес екен қайда жүр деп?» «Қой, іздер, қалт еткен бір шақты пайдаланып шығатын болар». Кенет есік сықырлады. Жүрегім тулап, тынысым тарылып жүре берді. Үйден Тамаша шықты. Қақпаға келіп, сыртқа басын қылтитты. Қораның ішіне көз жүгіртті. Содан кейін бұрқылдап жатқан самауырлардың иығындағы тыныстарын ашып қайта кірді. Мен қақпа сыртынан шыға бердім. Сол кезде үй алдына қатты желіп келіп арбалы біреу тоқтады.

– Ал, Қарғаш, өкілдің бетін көрдің ғой. Қазір ұйықта да, ерте тұр. Тарат ана шуылдақтарды. – Мелдестің даусы. Аз-кем тыныштықтан кейін қорап сықырлады, біреу жерге қарғып түскендей болды. Содан кейін тағы да арба салдыры шықты. Қарғашқа мен қарсы жүрдім.

– Сен көре алмай қалдың ғой, қызық болды ғой жаңа. Ауданнан әлгінде өкіл кепті. Активтерді далаға қуып жатыр. Шақырып алып, маған да тапсырма берді. Алды жаман. Ұрсады айғайлап, зәрем ұшты... – деп Қарғаш асыға сөйлеп, әлгі екі арада көрген-білгенін айтып жатыр. Бірақ оны тыңдаған мен жоқ. Ойым жүйрік, көңілім басқада. Өкіл түгіл, құдай тағаланың өзі келсе де, селт етер емеспін. Қарғашқа сондай жақын келіп тұрмын. Оның бойынан да өзіме таныс, өзімдегідей бір діріл сезем. Кенет алдым да, өзіме тарттым.

– Ұят болады ғой, – деді Қарғаш сыбырлап. Бірақ қарсыласпады. Сонысы әл берді ме, кім білсін, бар күшіммен баурай құшып, маңдайынан сүйіп алдым.

Қарғаш ақ маралдың лағындай жәрдем тілеп, бауырыма кіре түскендей. Төмен қарап сәл тұрды. Дүрсілдеп соққан жүрегінің дыбысын естимін. Құлағыммен емес, жүрегіммен, бар болмысыммен естимін. Қарғаш жоғары қарады да, бұйығы ғана күлді.

– Бұл ненің өтеуі?

– Әлгі ойынның...

Қарғаш күлкісі қатты шықты:

– Қарашасын таратып жіберсе, хан хан бола ма?

– Баяғыдан бері көрші отырып, сені бөтенге қоя берсе, жігіт те жігіт болмайды.

Қарғаш терең күрсінді.

– Ойын ғой мұның бәрі...

Осы кезде есік сықырлады. Біз ажыраса беріп үйге беттедік.

Сөйтіп, мен өзімнің ауылыма келдім. Өзім оқып шыққан бастауыш мектебіме мұғалім болып келдім. Бірақ бала саны бұрынғыдан азайып кеткен. Аз жылға болса да, өнім-өсімді тоқтатқан соғыстың зардабы.